

Окремі аспекти наукового історико-етнографічного дослідження подільського гончарства

Анотація. У статті здійснено аналіз історико-етнографічних досліджень подільського гончарства; зазначено заходи, організації, товариства, вчених, які справили значний вплив на розвиток збирацької, дослідницької роботи з гончарства в регіоні.

Ключові слова: декоративно-ужиткове мистецтво, гончарство, ремесла, промисли, історико-етнографічне дослідження.

Abstract. The article analyzes historical and ethnographic studies of Podilsky pottery; indicated activities, organizations, societies, scientists who have had a significant influence on the development of collecting, research work on pottery in the region.

Keywords: arts and crafts, pottery, crafts, crafts, historical and ethnographic research.

Постановка наукової проблеми. Народне мистецтво відіграє важливу роль у процесі формування особистості. Оволодіння різними видами народних ремесел і промислів сприяє входженню молоді у світ художньої культури та формує її національні почуття. У технологічному компоненті освітньої галузі «Технології» чинного Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти [4], поміж інших вимог до рівня підготовки старшокласників, є вимоги володіння характерними для регіону основними техніками і технологіями створення виробів декоративно-ужиткового мистецтва.

Традиції народного мистецтва включають досвід єднання людини з природою. Ознайомлення підлітків з історією виникнення декоративно-ужиткового мистецтва; художньо-технологічними традиціями та досвідом самобутніх центрів, визначних майстрів народного мистецтва; становленням, розвитком і значущістю мистецтва в сучасному світі, що знайшло відображення в архівних матеріалах, численних дослідженнях етнографів, мистецтвознавців, науковців, педагогів, створює підґрунтя для їхнього етнокультурного виховання [8, с. 178].

Нині особливий інтерес викликає гончарство, яке, як ремесло, потрапило на територію України ще у доісторичні часи. Гончарство як унікальне поліінформативне джерело зафіксувало еволюцію духовної культури українського етносу, його світобачення, вірувань, морально-естетичних потреб, ритуально-сакральної сфери життєдіяльності тощо, є потужним засобом етнокультурної ідентифікації.

Одним з основним історико-етнографічних регіонів України, який позначений неабияким розмаїттям гончарних виробів, значною кількістю

осередків народної кераміки й самобутніх гончарських династій, є Поділля. Наявність високоякісної сировини, тривалість побутування, специфіка історико-культурного та соціально-економічного розвитку регіону сприяли формуванню унікальних якостей подільського гончарства.

Мета статті полягає в здійсненні аналізу історико-етнографічних досліджень подільського гончарства.

Виклад основного матеріалу. Помітний слід у накопиченні фактичного матеріалу і знань про подільське гончарство залишили 20-ті роки ХХ ст., які справедливо називають плідним періодом в історії вітчизняного краєзнавства. Етнографічні та археологічні дослідження ХІХ-ХХ ст. засвідчують значний ареал поширення гончарного виробництва в краї, що відбулося в асортименті продукції, техніці її виготовлення, а також специфіці використання. У регіоні склалися самобутні осередки промислу зі своєю власною структурою, локальними особливостями та закономірностями розвитку, які одночасно репрезентують і загальноукраїнську культурну єдність. Подільське гончарство багате в своїх стильових, функціональних, художніх виявах, місцевих традиціях. У ньому тісно сплелися побутові й духовні, господарські й мистецькі потреби подолян, колективний досвід та індивідуальні творчі вподобання.

Актуальність історико-етнографічного дослідження подільського гончарства нині посилюється історичною необхідністю знань, можливістю зафіксувати ще живі свідчення безпосередніх носіїв гончарського досвіду чи їхніх нащадків, створити колекції традиційних подільських глиняних виробів і гончарських інструментів, дослідити та проаналізувати технологію гончарювання, професійні звичаї майстрів, їх фахову лексику. Важливо також вивчити нинішній стан промислу, прогнозувати його перспективи. У виробках сучасних гончарів ще й досі зберігаються ознаки минувшини, які дають змогу реконструювати походження та розвиток промислу в його локальній та етнічній своєрідності.

Значний вплив на розвиток збирацької та дослідницької роботи в регіоні справили рішення всеросійських (1921, 1924, 1927 рр.) [14, с. 66] та Першої всеукраїнської (1925 р.) [3] краєзнавчих конференцій, діяльність Українського комітету краєзнавства (УКК), Краєзнавчого товариства, наукових установ Всеукраїнської Академії наук (ВУАН): Археографічної та Етнографічної комісій, Музею-кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка, Етнографічного товариства, Секції етнографії Комісії краєзнавства, Культурно-історичної комісії, Комісії порайонного дослідження історії України та Комісії мистецтвознавства, Кабінету примітивної культури при Відділі примітивної культури і народної творчості Науково-дослідної кафедри історії України, яку очолював М. Грушевський [5; 7; 15], а також інших різноманітних наукових товариств і самодіяльних організацій.

Етнографічна комісія, Кабінет антропології та етнології ім. Ф. Вовка, Етнографічне товариство, Відділ примітивної культури і народної творчості, Культурно-історична комісія, Комісія історичної пісенності та інші інституції ВУАН активізували й екскурсійно-експедиційну роботу. Прагнути надати

цій діяльності організованого, планомірного характеру, на пропозицію М. Грушевського Кабінет примітивної культури при Відділі примітивної культури і народної творчості Науково-дослідної кафедри історії України спільно з Культурно-історичною комісією та Комісією історичної пісенності ВУАН започаткували комплексне порайонне етнографічне вивчення України [11, с. 40].

Початком спеціального академічного дослідження народної кераміки стали розвідки львівського вченого, наукової співробітниці Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР К. Матейко, яка у 1955 р. захистила кандидатську дисертацію з теми «Українська народна кераміка XIX-XX ст.» [9]. Ці дослідження мали історико-етнографічне спрямування, були першою спробою підсумувати й узагальнити попередній науковий набуток у царині народного гончарства, особливо західних регіонів України. У працях К. Матейко здійснено історичний огляд розвитку промислу, аналізуються етнічні особливості технологічного процесу, подається стисла характеристика гончарських осередків, у тому числі й подільських, словник ремісничої термінології.

Подальшої конкретизації та поглиблення проблеми подільської кераміки знайшли у докторській дисертації, яку захистив у 1972 р. з теми «Українська народна кераміка XIX-XX століть» Ю. Лащук [6]. У ній автор проаналізував закономірності історичного та соціально-економічного розвитку традиційного промислу, художньо-стильові особливості окремих осередків і регіонів, увів у науковий обіг значний новий фактичний матеріал, запровадив порівняльні студії за матеріалами української та зарубіжної кераміки. Четверта глава дисертаційного дослідження вченого присвячена аналізу художньо-стильових особливостей подільської кераміки. Тут науковець вперше зробив досить вдалу спробу районування гончарних осередків краю за їх мистецькими традиціями, виокремивши в кераміці регіону дві зони (східноподільську та західноподільську), провести порівняльний аналіз гончарних виробів краю з продукцією промислу в інших регіонах України та найближчого зарубіжжя. Дослідник підкреслював, що саме в подільському гончарстві найбільш стійко збереглися риси давнини і що жоден регіон України не може дорівнятися Поділля за розмаїттям виробів, кількістю стилістичних шкіл та орнаментальних систем [6].

Плідно продовжив, поглибив і конкретизував справу вчителя в царині подільського гончарства львівський мистецтвознавець В. Гудак. Темою його кандидатської дисертації (1985 р.) стали художні особливості народної кераміки східноподільської зони України [2]. У дослідженні вченим уперше визначено історико-етнографічні та художньо-семантичні особливості народної кераміки Східного Поділля з неоліту до початку XX ст., а також виявлено основні тенденції сучасного розвитку цієї галузі народного декоративно-ужиткового мистецтва України.

Інтерес до мистецтва подільської кераміки зафіксовано у дослідженнях й інших львівських науковців: С. Вольської [1], О. Тарновського [16], Р. Мотиль [12], Р. Шмагала [19; 20], В. Хижинського [17; 18] та інших

учених, які працюючи у царині української керамології, активно залучають подільський матеріал до наукового аналізу.

Певний слід у вивченні кераміки регіону залишили представники київської наукової школи. Їх доробок в етнографії гончарного промислу регіону можна простежити на декількох рівнях: 1) використання вже відомого та залучення нового фактичного матеріалу в узагальнюючих працях з народного мистецтва загалом чи української кераміки зокрема; 2) підготовка загальних оглядових статей про подільську кераміку, серед яких є статті, написані на польовому експедиційному матеріалі; спеціальні дослідження, присвячені мистецтвознавчому аналізу кераміки окремих центрів краю або творчості найбільш відомих подільських майстрів.

Значний вплив на розгортання сучасних наукових досліджень у царині української кераміки, а відтак на становлення вітчизняної керамології, справляє опішненська наукова школа. Її перетворення на всеукраїнський центр збереження, наукового осмислення та популяризації гончарської спадщини України нерозривно пов'язані з діяльністю Музею гончарства в Опішному на Полтавщині, заснованого у 1986 р., який з ініціативи доктора історичних наук, директора Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України О. Пошивайла з часом трансформувався в Національний музей-заповідник українського гончарства – науково-дослідний та культурно-освітній заклад, метою якого є збереження й популяризація гончарської спадщини України.

Науково-дослідницький центр в Опішному зберігає значні відомості й про подільське гончарство. Частина з них зібрана у польових етнографічних експедиціях на Поділлі, інші – це передані на постійне зберігання приватні колекції керамічних виробів регіону або виявлені в архівах, рукописних фондах цінні документи з історії та етнографії промислу. Важливим напрямом роботи опішненської наукової школи є залучення широкого загалу науковців з інших регіонів України, у тому числі й Поділля, до співпраці у комплексному вивченні гончарства як явища етнокультури українців, його регіональних особливостей, історії окремих осередків, творчості талановитих майстрів.

Аналіз сучасного стану етнографії подільського гончарства був би не повним, якщо не зупинитися на доробку у цій царині місцевих дослідників. До 70-х рр. ХХ ст. він поповнювався спорадично, зусиллями, в основному, обласних центрів народної творчості, музейних установ і вищих навчальних закладів. З другої половини 70-х рр. ХХ ст. пошукова робота в цьому напрямі активізувалася здебільшого завдяки посиленню краєзнавчих досліджень у зв'язку з підготовкою багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» і проведенню за матеріалами Поділля всесоюзних, республіканських, регіональних та обласних наукових конференцій, з-поміж яких у плані досліджуваної теми особливе місце посідають конференції з проблем етнографії Поділля (1986, 1992, 2002 рр. – Кам'янець-Подільський; 1992, 1993, 2003 рр. – Вінниця).

Чималий внесок у дослідження сучасного стану традиційних народних

промислів краю здійснює Народознавчий центр Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Він з 2001 р. розпочав експедиційне обстеження осередків народного мистецтва подолян [10; 13]. На сьогодні тут працюють етнографічний музей, рукописний фонд, виставкова галерея, які репрезентують хід і результати цього обстеження. У жовтні 2003 р. Центр виступив організатором проведення міжнародної науково-практичної конференції «Народна культура Поділля в контексті національного виховання», одна із секцій якої була присвячена історії та сучасному стану традиційних народних промислів і ремесел краю, у тому числі й гончарства.

Позитивною тенденцією розвитку гончарства, яка пов'язана з набуттям Україною незалежності, є значне зростання інтересу простих громадян до історії та традицій свого народу. Почалися масові наукові дослідження народних промислів і ремесел, відкривалися гуртки та студії із кераміки. Виникла мода на все українське та народне, виготовлене власними руками та з екологічно чистих матеріалів. Держава також не стояла осторонь цього процесу – був прийнятий Закон України «Про народні художні промисли», який набрав чинності з червня 2001 р. Почалось відродження цього ремесла. У Вінниці у 2005 р. виник Музей гончарного мистецтва імені Олексія Григоровича Луцишина, у Бубнівці – Музей гончарного мистецтва (Музей-садиба братів Герасименків), у Києві було засновано Музей Івана Гончара.

Висновки. Відтак, від другої половини XIX-XX ст. науковцями та місцевими краєзнавцями була проведена чимала робота у галузі етнографії подільського гончарства. Нині важливо зберегти свідчення гончарської культури минулих епох, фундаментально обстеживши існуючі колишні осередки і зафіксувавши ще живі фольклорні та етнографічні пам'ятки всіма доступними на сьогоднішній день засобами. Нині є актуальною проблема збереження художньо-технологічних традицій та досвіду самобутніх центрів народного гончарства та визначних майстрів гончаротворення з метою ознайомлення і прилучення обдарованої молоді до цього традиційного виду декоративно-ужиткового мистецтва українців, тим самим сприяючи її етнокультурному вихованню.

Список використаних джерел:

1. Вольська С. О. Кераміка Західного Поділля кінця XIX-XX століття (історія, типологія, художні особливості) / С. О. Вольська : автореф. дис. на здобуття канд. мистецтв. : спец. 17.00.06 «декоративне і прикладне мистецтво» / С. О. Вольська. – Львів, 2013. – 16 с.
2. Гудак В. Народная керамика Восточноподольской зоны Украинской ССР (художественные особенности) : Автореф. дис. ... канд. искусствоведения / В. Гудак. – М., 1985. – 24 с.
3. Данилюк З. Український комітет краєзнавства та його діяльність // IV Респ. наук. конф. з іст. краєзн. – С. 35-36.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти

Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п>.

5. Кордуба М. Історичні установи Української Академії наук / М. Кордуба // Україна. – 1927. – Кн. 5. – С. 174-199.

6. Лащук Ю. Украинская народная керамика XIX-XX ст. : Автореф. дис. на соиск. уч. степ. д-ра искусствоведения : спец. № 823 «Изобразительное искусство» / Ю. Лащук. – К. : Институт искусствоведения, фольклора и этнографии имени М. Ф. Рильского, 1971. – 46 с.

7. Майборода Р. Наукові установи ВУАН. Хроніка діяльності / Р. Майборода, В. Врублевський // Науковий часопис українознавства «Україна» (1907-1932). – К., 1993. – С. 118-123.

8. Марущак О. В. Творчий поступ народного майстра гончарної справи О. Г. Луцишина як передумова етнокультурного виховання молоді / О. В. Марущак, І. В. Савчук // Актуальні проблеми математики, інформатики, фізики і технологій : зб. наук. пр. – Випуск XV. – Вінниця : ТОВ «Меркьюрі Поділля», 2018. – С. 178-181.

9. Матейко К. Народна кераміка західних областей Української РСР XIX-XX ст. : історико-етнографічне дослідження / Матейко К. – К., 1959. – 107 с.

10. Мельничук Л. Народна культура і формування майбутнього вчителя : (з досвіду роботи Народознавчого центру Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського) / Л. Мельничук // Історичне краєзнавство в системі освіти України : здобутки, проблеми, перспективи. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 81-87.

11. Мельничук Л. С. Гончарство Поділля в другій половині XIX-XX століттях : Історико-етнографічне дослідження / Л. С. Мельничук. – К. : Унісерв, 2004. – 350 с.

12. Мотиль Р. Українська димлена кераміка XIX – початку XXI століть (Історія, типологія, художні особливості) / Романа Мотиль. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2011. – 208 с.

13. Народознавчий центр Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського : Путівник. – Вінниця, 2003. – 16 с.

14. Прокопчук В. Краєзнавство на Поділлі : історія і сучасність / В. Прокопчук. – К. : Рідний край, 1995. – 203 с.

15. Скрипник Г. Етнографічні музеї України / Г. Скрипник. – К., 1989. – С. 135.

16. Тарновський О. Українська народна скульптура / О. Тарновський. – Львів, 1976. – 143 с.

17. Хижинський В. Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа (1905-1933) та її внесок у розвиток української кераміки / В. Хижинський // УКЖ. – 2001. – № 1. – С. 19-25.

18. Хижинський В. В. Професійна кераміка в мистецтві другої половини XX ст. : педагогічний і творчий досвід шкіл Львова та Вроцлава : автореф. дис. на здобуття канд. мистецтв. : спец. 17.00.06 «декоративне і прикладне

мистецтво» / В. В. Хижинський. – Львів, 2014. – 19 с.

19. Шмагало Р. Аналіз художніх особливостей творів гончарних промислів (в аспекті народних традицій і запитів ринку) / Р. Шмагало // Українська керамологія. – 2001. – № 1. – С. 128-153.

20. Шмагало Р. Сакральна функція в українській кераміці ХІХ – початку ХХ ст. / Р. Шмагало // Українське сакральне мистецтво : традиції, сучасність, перспективи. – К., 1994. – С. 77-80.